

#כג #73הרב ישראל רוזן

ישוב באירוע פיגוע נסיעת עובדת סוציאלית ומנהיג ציבור בשבת

ראשי פרקים

- א. טיב הפעילות המקצועית
- ב. הנקודות לדיון הלכתי
- ג. חילול שבת ל"ישוב דעתו של חולה"
 1. חילול שבת דאורייתא לישוב הדעת
 2. חרדה נחשבת סכנה יותר מרעב וגם נגד דעת הרופאים
 3. ליווי חולה בנסיעה לישוב דעתו - גם בדאורייתא?
 4. מסקנות בקשר לחילול שבת לישוב דעת החולה
- ד. מהו בעצם החשש "שמא תיטרף דעתו"?
- ה. רפואה סגולית בשבת
- ו. פיקוח נפש בהצלה רוחנית
- ז. חילול שבת מטעמים מוראליים
- ח. ההיבט הציבורי - "חולה לפנינו"
- ט. שאלה באורים ותומים בשבת
- י. מסקנות
- יא. הערות הרב דב ליאור
- יב. תשובת הרב נחום אליעזר רבינוביץ
- נספח: תקשורת חירום בשבת
 1. ציוד תקשורת
 2. המלצות
 3. סיכום ההנחיות בקשר למכשיר ה'מירס'
 4. סיכום כללי לעדיפות בין המכשירים

כאשר חלילה מתרחש אירוע חירום בישוב כלשהו, קיים נוהל לפיו מגיעים למקום גם עובדים/עובדות סוציאליות (להלן: עו"ס), בצד אנשי הרפואה וצוותי חילוץ וכיו"ב. באזורי יש"ע, למשל, בהם הישובים והעובדות הסוציאליות הינם שומרי מצוות, מתעוררת בעיה בקשר להיתר/איסור הגעתם למקום בשבת (וכן אודות חזרתם לביתם בתום האירוע).

לאסוננו חווינו אירועי-שבת בישובי יש"ע בשנה השניה לפרעות תשס"א-תשס"ב, מהם חמורים ביותר כמו פיגועי רצח בישובים אדורה וכרמי צור שאירעו בקיץ תשס"ב.

א. טיב הפעילות המקצועית

- להבהרת הרקע שמענו סקירה מקצועית מעובדת מחלקת הרווחה במועצה האזורית גוש עציון, האחראית על הטיפול בחירום בישובי גוש עציון. התעניינו בעיקר ב-3 נקודות:
1. מה הם הנושאים הקריטיים ביותר שבהם מטפלת עו"ס באירוע חירום?

2. מהי מידת הדחיפות בטיפול זה, ומה הן ההשלכות אם יידחה למוצאי שבת?
3. מה תרומתו של מנהיג ציבור, כמו ראש מועצה או קצין הבטחון, בנושאים אלו?
4. האם היבטים אלו חמורים יותר בפיגוע אויב ביישוב מאשר באסון 'פרטי' אחר? להלן סיכום תמציתי, המתאר את אופי הפעילות בהיבטיה הדחופים והחמורים:
 - I. במהלך מסירת ההודעה קיים חשש **לשליחת יד עצמית**. תפקיד ה'צוות המודיעי', אשר העו"ס כלול בו, הוא לשים לב לפתחים העלולים להיות מסוכנים (חלונות וכד'), וכן איתור חפצים מסוכנים.
 - II. בנוסף בוחן העו"ס את תגובות כל אחד מבני המשפחה, ומקיים מעקב צמוד, האם מישוהו עלול לסכן את עצמו או זולתו, מתוך איבוד שליטה.
 - III. לעתים יש לעו"סים מידע מוקדם על אנשים פגיעים במיוחד העלולים להיות בסיכון וזקוקים להתייחסות מיוחדת.
 - IV. החשש חמור יותר ביחס **לנוער בגילאי ההתבגרות** (12-20), בשל נטיה לאובדנות. למשל, נער או נערה ש'הלכו לאיבוד' ולא שבו לביתם כל הלילה - משמשים מקור לדאגת-חיים גדולה יותר מאשר מבוגר/ת.
 - V. חששות מצויים יותר, שאינם שליחת יד בנפש, הם תגובות קיצוניות: מחד, **שתיקה והסתגרות**; מאידך, **תגובות מוחצנות** באופן קיצוני. גם תגובות אלו אופייניות לנוער הנוטה לקיצוניות.
 - VI. איתור התגובות ע"י העו"ס מאפשר **נירמולם**, כולל מתן לגיטימציה, ועי"כ מסייעים לפרט להיות חלק מן הקבוצה, וכן לקבוצה לקבל את התנהגות הפרט.
 - VII. **'הלם'** - זו תופעה רגשית-נפשית הכוללת בין היתר ניתוק מהסביבה המתבטא בחוסר תיפקוד בתחומים שונים, בחרדה, בנטיה לדכאון ובסיוטים.
 - VIII. **'היסטריה' וקוצר נשימה** עלולים לגרום לאיבוד הכרה. הטיפול בכך הוא בשיטות הרגעה מקצועיות (לאו דוקא דיבורים). תגובה היסטרית עלולה לִדְבֵק ולגרור אחרים.
 - IX. תגובה היסטרית עלולה להופיע **לנוכח גופה** המצויה במקום או שהיתה שם.
 - X. **הדחיפות** ביחס למניעת התאבדות או הרגעת היסטריה - ברורה מאליה. לגבי תופעות פוסט טראומטיות אחרות (חוסר תיפקוד, חרדה וכד') חלוקות הדעות המקצועיות האם הטיפול הראשוני עשוי למנוע אותן בכלל.
 - XI. באירוע חירום ביישוב, **הצח"י מנהל את האירוע כאשר בצידו נמצא עו"ס** במטרה לגבות, לתמוך וללייעץ באופן מקצועי כדי לסייע לישוב להתארגן בעצמו. בפיגוע השבת ב'כרמי צור' אשר בגוש עציון יו"ר הצח"י סבור היה חד-משמעית כי הגעת העו"ס מיידית בשבת היתה נחוצה והכרחית.
 - XII. יש לציין כי יש חשיבות שאיש מקצוע יבוא **מחוץ לישוב דוקא**. לעתים רבות בני אדם (במיוחד נער או נערה) נוטים להיחשף ולקבל סיוע ממי שאיננו בן סביבתו הקרובה.¹

1. הערת הרב אביגדר נבנצל: יש לבחון האם תזעק עובדת סוציאלית מבחוץ אם חלילה יתרחש פיגוע ביישוב? תשובתי: כפי מה שבררתי, אכן תזעק מן הסיבה הנ"ל.

XIII. השלכות האירוע משפיעות על **הקהילה כולה**, הן בשל ההיכרות האישית והחברות ה"שבטית", והן בגלל הרקע של פיגוע אויב רצחני הפוגע ב"צורה עיוורת" בכל המזדמן, וכל אחד יעל הכוונת, חלילה.

XIV. לפיכך, ביחס להיבטים הקהילתיים והציבוריים יתכן שיש תפקיד מכריע גם **למנהיגות הציבור**, כמו ראש מועצה או אחראי בטחון איזורי.

ב. הנקודות לדיון הלכתי

1. האם 'היפגעות נפשית' קשה דומה לפגיעה פיסית, לענין חילול שבת?
2. האם השפעה מוראלית על ציבור מהווה גורם הלכתי לענין זה?
3. האם העובדה שמדובר בציבור ובקהילה היא גורם הלכתי לענין זה?
4. האם העובדה שמדובר באירוע אויב, מלחמתי, יש בכך כדי לצדד להתיר?

תשובתי לכל השאלות הללו היא עקרונית חיובית, כדלהלן. מובן שגם לאחר קביעה זו יש מקום לניסוח נהלים מפורטים, מה ניתן להתיר תחת 'מטריה עקרונית' זו ומה לא.

ג. חילול שבת ל"ישוב דעתו של חולה"

1. חילול שבת דאורייתא לישוב הדעת

שנינו במסכת שבת (קכח, ב):

מייילדין את האשה... אם היתה צריכה לנר, חבירתה מדלקת לה את הנר. פשיטא? לא צריכה בסומא. מהו דתימא כיון דלא חזיא אסור, קמ"ל **איתובי מיתבא דעתה**.

משמע שמחללים שבת דאורייתא (הדלקת נר!) כדי לישוב דעתה של יולדת, גם אם אין צורך אובייקטיבי לפעולה המבוקשת, והסיבה היא פסיכולוגית בלבד. דין זה נפסק להלכה ברמב"ם (שבת ב, יא) ובשו"ע (או"ח של, א).²

יתר על כן; הב"ח מדריך מלשון הטור והשו"ע "ומדליקין לה נר אפילו היא סומא", ולא הזכירו שזה דוקא כשהיא אומרת "צריכה אני" (כמו בהבאת שמן, שם בברייתא), משמע **שאפי' ללא דרישת החולה**, אלא ביזמתנו מדליקין נר לסומא. וכן העיר בביאור הלכה על אתר דמהרמב"ם³ משמע שרק אם אומרת "צריכה אני", אך השו"ע מתיר גם בלא תנאי זה.

בביה"ל שם חילק לענין זה, דתליא בשלבי החולי או הסכנה: לאחר 'פתיחת הקבר' "בודאי מדליקין לה את הנר" גם אם לא ביקשה וגם אם אין צורך אובייקטיבי, כדי לישוב דעתה. אך בשלב קודם, "שצועקת בחבליה" - מדליקין את הנר דוקא כאשר "אומרת שצריכה".

הוי אומר, חילול שבת ליישוב דעת החולה יכול שיהיה סובייקטיבי (כשאומר/ת "צריכה/אני") או אובייקטיבי, ע"י הערכת המצב ע"י הסובבים גם ללא דרישת 'החולה' עצמו. ככל שמצב החולה חמור יותר - ההיתר לטפל בחרדותיו גדול יותר, ופשוט.

2. בענין זה ראה גם בספר "הצבא כהלכה" לרב יצחק קופמן, פרק יט: "ישוב הדעת כגורם בפקוח נפש". וכן במאמרו של הרב שלמה דיכובסקי בכרך זה בענין 'הרגעת יולדת'.

3. וז"ל: "ואם היתה צריכה לנר בשעה שהיא צועקת בחבליה מדליקין לה את הנר, ואפילו היתה סומא מפני שדעתה מתיישבת עליה בנר ואף על פי שאינה רואה".

2. חרדה נחשבת סכנה יותר מרעב וגם נגד דעת הרופאים

התוס' בשבת שם ששאלו: מדוע שומעים ליולדת סומא להדליק לה נר, והרי לענין יום הכיפורים מאכילין חולה רק על פי מומחה ולא על פי דרישתו הוא? ותירצו: שיותר יכולה היולדת להסתכן ע"י פחד שתתפחד שמא אין עושין יפה מה שהיא צריכה, ממה שישתכן החולה ברעב.

הוי אומר, פחד וחרדה המשפיעים בתחום הפסיכולוגי מסוכנים יותר מרעב פיסיולוגי.

עוד מצינו הערה המאפיינת עד כמה גדול כוחה של חרדת החולה ועד כמה מתחשבים במצבו הסובייקטיבי. מצינו בשו"ע (או"ח שכח, ל):

אם רופא אחד אומר צריך [=לחלל שבת] ורופא אחד אומר אין צריך - מחללין.

במשנ"ב (סקכ"ה) הביא בשם הרדב"ז סיטואציה מורכבת יותר:

אם החולה אומר צריך אני לתרופה פלונית, **והרופא אומר אין צריך, שומעין**

לחולה, אם לא שרופא אומר שאותה תרופה תזיקהו, אזי שומעין לרופא.

והסביר בביה"ל:

[שאם] הרופא אומר שאינו מועיל, בזה אין סברא לשמוע לחולה לחלל שבת

בחנם, **אם לא דאיכא חשש שמא תיטרף דעתו עליו** אם יראה שאינם עושים כדבריו.

שמענו, איפוא, כי החשש "שמא תיטרף דעתו" הוא כ"כ דומיננטי עד שהוא מופעל גם נגד דעת הרופא, ואפי' אם מילוי דרישת החולה תזיק לו!⁴

אכן, יושם לב כי כל הנ"ל אמור כאשר קיים 'חולה לפנינו', ואזי ההיתר הוא גם לחלל שבת באיסורי דאורייתא.

3. ליווי חולה בנסיעה לישוב דעתו - גם בדאורייתא?

מקובל כיום להתלוות לחולה או ליולדת בנסיעת שבת כדי ליישב דעתו. בעל ציץ אליעזר (חי"ח סי' טו, קונטרס משיבת נפש פרק ט) דן בהרחבה בנדון, ועיקר דבריו סביב השאלה האם ההיתר הוא רק באיסורי דרבנן או גם בדאורייתא:

האם מותר לחלל שבת עבור חשבי"ס ולמלאות מבוקשו בדבר שאינו נוגע לרפואתו כ"א משום חשש שלא תיטרף דעתו עליו?... כשזמנינו רופא לחשבי"ס אם מותר למזמין ליסע אתו אל החולה...

הרדב"ז התיר לחלל שבת באיסור תורה כשהחולה אומר צריך אני לתרופה פלונית אפילו אם הרופא אומר אינו צריך, והתיר גם מטעם משום דאם לא ישמעו לו **שמא תיטרף דעתו עליו**. וכ"כ גם הביאור הלכה בסי' שכ"ח סעי' י' בד"ה ורופא אחד. ויש לעיין, כי לא מצינו שהתירו לחלל משום טעמא דשלא תיטרף דעתו כי אם לעבור משום כך על איסור דרבנן... אבל לא שיתירו משום כך גם לחלל באיסור דאורייתא?

ובשו"ע או"ח שו, ט מצינו שהתירו רק לעבור על איסור דרבנן, דנפק שם דחולה דתקיף ליה עלמא ואמר שישלחו בעד קרוביו, מותר לומר לעכו"ם שילך חוץ לתחום בשבת אחר קרוביו שיבואו... ובערוה"ש שם סעי' כ מבאר דאפי' איסור שבות לא מתירין שיעשה הישראל בעצמו, שאין זה רפואה אלא חששא בעלמא.

4. הערת ה"ר אביגדר נבנצל: "צ"ע לאור דברי הרדב"ז דלעיל". תשובתי: לענ"ד ביה"ל אומר שהרדב"ז מדבר בתרופה סתם, אך לא ביחס לטירוף הדעת, וזה כולל גם את זה שהרופא אומר שלא יהיה טירוף דעת.

וצריך לומר דשאני היכא דחשש טירוף דעתו הוא מפני שלא ממלאים רצונו בדבר שחושב שאם ימלאו רצונו ויתנו לו זה יביא לו הדבר את רפואתו, בכפי שמדובר ברדב"ז שהטירוף יכול להביאה לידי סכנה ממשית. **ורק היכא שחשש הטירוף הוא מפני שאין ממלאים רצונו בדבר שאינו נוגע לעצמותו... [כמו] להביא קרוביו שיראם, בכגון דא שיערו חז"ל שאי מילוי רצונו אינו יכול להביאו לידי סכנה של ממש, ויכול רק לגרום להרעה במצב רוחו וצלילות דעתו במצבו, ומשום כך לא התירו שם לעבור רק על איסורי שבות.** והיכא שרואים שאי מילוי רצונו יביאו לידי פיקו"נ כתב באמת גם ערוה"ש שם דאם הרופא אומר שיש סכנה אם לא יקיימו דבריו הרי הוא ככל חולה שיש בו סכנה.

עוד הביא שם את תשובת בעל שואל ומשיב (מהדו"ג ח"ב סי' קפ) המתיר גם לישראל עצמו ליסע בשבת באיסור דרבנן ולא רק אמירה לנכרי, ודלא כערוה"ש. ולהלן הוסיף: מדברי השו"מ נראה שהתיר בנידונו גם כשהחולה לא דרשה זאת, ורק עפ"י השערה שבודאי תהנה כשיבוא אליה בעלה, כי לא נזכר בשאלה מדרישה כזאת מצד החולה, וזו קולא גדולה.

ומצאתי שכבר השיג עליו בשו"ת הרי בשמים (מהדו"ת סי' קפט), וכותב עליו שהוא נפלא להתיר בכזה... וכפי הנראה גם השו"מ לא התיר [אלא אם] שכבה האשה בבי"ח מרוחק באין לה שם כל מכיר וגואל באופן שהיה ברור שכל כמה שלא ימהר בעלה לבוא אליה החשש מבוסס שתיטרף דעתה עליו... וכפי הנראה לא מתיר הרי בשמים שהישראל ישכור גוי במיוחד עבורו. ויוצא **שאסור לשכור נכרי שיובילו במונית לבי"ח אל החולה שיב"ס שמבקש שיבוא אליו. אבל נראה דהרוצה לסמוך על פשטות משמעות דברי השו"מ שמתיר - יש מקום לכך... ובלבד כשישנם דברים ניכרים שדרישת החולה לכך היא רצינית והחשש של שמא תיטרף דעתו הוא מבוסס.**

והנה בשו"ת הרי בשמים שם במפתחות מעתיק עוד בשם ספר שו"ת מגדל השן שאם חולה מסוכן שולח אחר אביו בעניני רפואה יש מקום להתיר ליסע בשבת דהרי מצינו בה' שבת סי' ש"ל ביולדת דמדליקין לה הנר כדי ליישב דעתה משום דחיישינן שמא תתפחד והתפחד יגרום לה סכנה ע"ש...

ומסקנתו בסוף התשובה להלכה:

חולה מסוכן המבקש בשבת שיביאו אליו קרוביו בכדי לראותם, וכדומה, מותר לעבור על איסור דרבנן ולמלאות מבוקשו, כדי שלא תיטרף דעתו עליו, ואם הרופא אומר שיש סכנה אם לא יקיימו דבריו הרי הוא ככל חולה שיש בו סכנה שמחללין עבורו אפילו באיסור דאורייתא.

כשהחולה שיב"ס שוכב בכפר או בעיר שאין לו כל מכיר וישנה אומדנא דמוכח טובא שככל שאחד מקרוביו ימהר לבוא אליו יגרום לו עי"כ נחת רוח, ובשכבו ככה בלי מכיר וגואל יש לחשוש בחשש מבוסס לטירוף דעתו, אזי יש מתירים לעבור על איסור דרבנן בכדי להגיע אליו.

פסיקה דומה מצינו אצל משיב מובהק נוסף, בעל מנחת-יצחק (ח"ד סי' ח):
אם מותר להביא עמו תפילין לבית החולים שביציאתו שורפין כל מה שהביא עמו... הנה כבר כתבתי בזה (מנח"י ח"ג סי' ג)... וצדדתי שם שלא להביא התפילין עמו, כדי שלא לגרום בזיון גדול של שריפת תפילין... **ואם מניעת התפילין יוכל לגרום צער להחולה, שנפשו עגומה עליו... וחלישת הדעת הזו**

תוכל לפעול ג"כ חלישת הבריאות של החולה, אז יש להקל להביא עמו התפילין. והראה לי [ת"ח אחד] שכה"ג כתב לו הגה"צ מליובאוויטש...

מקור הלכה זו בש"ס (ב"ב קנו, ב): 'א"ר לוי קונין קנין משכיב מרע אפילו בשבת' שמא תטרף דעתו עליו... והנה בש"ע (חו"מ סי' רנד) שם, יש ג' דיעות בקנין דשכ"מ... א' דעת המחבר בסתם, והיא שיטת הרמב"ם וש"פ דדוקא משום שא"צ קנין, ועבדינן רק כדי לפייס את השכ"מ, קונין בשבת, ב' הביא המחבר בשם ו"א, והיא שיטת הרא"ש, שאפילו אם יש קנין, ואסור מדרבנן לעשות קנין בשבת, מ"מ כיון שנתן כל נכסיו מדאגת מיתה איכא למיחש לטירוף הדעת, וקונין בשבת, ג' הביא הרמ"א בשם ו"א, והיא שיטת הרשב"ם ואחריני, דאפילו מתנה במקצת דנראה שאינו נותן מדאגת מיתה אפ"ה קונין ממנו בשבת, דגם בכה"ג חיישינן לטירוף הדעת...

והנה בתש' הרי בשמים כתב ליישב [סתירה בשו"ע] די"ל דאפי' הראשונים דס"ל דלא התירו לעבור על שבות בקנין בשבת, משום חשש טירוף דעת, זה דוקא לעשות שבות דאית ביה מעשה, אבל עכ"פ שרי אמירה לנכרי, דהוא שבות דלית ב' מעשה. וכן ראיתי בערה"ש שם (סי' שו, ב), דחילק ג"כ בזה... וכן איתא בספר מנורה הטהורה שם (סי' ש"ו) דאם ליכא עכו"ם, שרי לישראל לילך בשבת, אחר הקרוב שיבוא לחולה, וכן משמע מא"ר שם, דס"ל כן להלכה. אבל אין נראה כן מדברי האשל אברהם (בוטשאטש), במה שכתב לחלק בזה (בסי' שכח), בין אם הוי צורך רפואה, או רק להתראות עי"ש, והובא בבאר יעקב שם (סוף אות ג)...

הנה מה דמשמע מדבריו, דבכל כהאי גוונא דלא הוי ענין רפואה, אלא שלא תטרף דעתו של חולה, לא שייך פיקוח נפש, זה כנגד המבואר בש"ס (דשבת) וש"ע (או"ח סי' של) גבי יולדת דמדליקין לה נר אפילו היא סומא, והיינו, אעפ"י שבחברותיה יודעות לעשות לה, כל הדברים הנצרכים לה, אפ"ה קים להו לחכמים דלא מיתבא דעתה דיולדת, כששרויה בחושך. ועי' מחהש"ק (שם ס"ק ב), וכתבו בתוס' ישנים (שלהי יומא) דאפילו אינה אומרת כלום נמי מדליקין, עי' מ"ב שם (ס"ק ב) וביאור הלכה שם.

הרי חזינן דאף משום מיתבא דעתא, שייך משום פיק"נ, ובודאי הכל לפי הענין... אמנם פשיטא דלמעשה ענין זה תלוי במציאות, ואין להקל רק אם נתברר בודאי דנוגע לפיק"נ, וכמו שראיתי בערוך השלחן (סי' שו סעי' ב) שם, שכתב וז"ל, ונ"ל אם הרופא אומר שיש סכנה אם לא יקיימו דבריו, הרי הוא ככל חולה שיש בו סכנה... וחזינן מכל הנ"ל, דמשום מיתבא דעתו של החולה, משכחת לפעמים שיגיע עד כדי פיק"נ כנ"ל...

העולה מתשובות אלו כי אם החולה דורש אזי ההיתר פשוט יותר. וגם אם אינו דורש, אם משערים שזה חשוב ליישוב דעתו - מותר. ועדיין קיים 'הבדל מדרגתי' בין איסורי דאורייתא לאיסור דרבנן או למעשה נכרי, והכל לפי הענין.

4. מסקנות בקשר לחילול שבת ליישוב דעת החולה⁵

- I. ישוב דעת החולה עלול להיות גובל בפיקו"נ, ותלוי באומדן המציאות.
- II. אם חולה שיש בו סכנה ומבקש - מותר להגיע אליו גם בחילול שבת דאורייתא.
- III. אם אינו מבקש, והקרובים סבורים כי דעתו תתיישב כשיראם - מותר רק דרבנן.

5. הערת הרב שלמה אבינר: כל ההוכחות בחולה גופני ממש, שהטירוף מחרף מצבו, ולא בטירוף לבדו.

ד. מהו בעצם החשש "שמא תיטרף דעתו"?

הביטוי "שמא תיטרף דעתו" מופיע בעניינים שונים בש"ס, וכבר נזכר ענין מתנת שכיב מרע ועוד, ולא רק לענין חילול שבת. מהי הסיבה המדויקת שבגינה מקילים באיסורים כדי שלא תיטרף דעתו? האם החשש הוא ל'דעתו' נטו, להיבט הנפשי, או אולי החשש הוא שמא ישלח יד בנפשו, או יזיק לאחרים פיסית?⁶ הנפ"מ, כמובן, אם אין לאדם אפשרות לפגוע באחרים, וכל החשש הוא רק ל'טירוף דעתו' שלו. מצינו בתענית כב,ב: על אלו מתריעין בשבת: עיר שהקיפוה נכרים או נהר, ואחד ספינה המיטרפת בים, ואחד יחיד שנרדף מפני נכרים או מפני לסטין, ומפני רוח רעה - על כולן יחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית.

וברש"י: מפני רוח רעה - שנכנס בו רוח שידה, ורץ והולך, ושמא יטבע בנהר או יפול וימות.

משמע שהרוח הרעה אינה הסיבה לעצמה, אלא הסכנה הפיסית בעקבותיה.

בעל אגרות-משה (או"ח ח"ה סי' יח) נסתפק בזה, לענין מה שכבר הבאנו: חולה דתקיף ליה עלמא, ואמר שישלחו בעד קרוביו, ודאי שרי. ובלבושי שרד התיר אפילו להשכיר שלא תיטרף דעתו עליו, כצ"ל, והווי בכלל פיקוח נפש שדוחה שבת... (והנה) לא מצינו היתר בשכיב מרע מחשש טירוף דעתו, רק באיסור דרבנן, ותמוה מה שכתב בלבו"ש, משום פיק"נ. **והטעם דאף שטירוף דעת הוא מחלה שיש בה סכנה, הוא רק בבריא שיכול להרוג עצמו מחסרון דעת. אבל בשכיב מרע שאין בו חשש זה, ליכא פיקוח נפש בזה, וצ"ע לדינא.**

וכן משמע באגרו"מ אבה"ע ח"א (סה) לענין יולדת שלאחר לידתה נתקפה ב'שטות', שמותרת לאכול ב'והכ"פ, אם הרופאים אומרים "שאם תתענה תחזור לשטותה". משום דשטות הוא סכנה, ואף שהמחלה עצמה לא תמיתנה אבל כיון שמצד המחלה אפשר שתמית עצמה ואת אחרים הוא ג"כ פיקוח נפש.

מאידך, יש הסבורים כי החשש 'שמא תיטרף דעתו' עומד בפני עצמו ואיננו קשור דוקא לפגיעה פיסית, בעצמו או באחרים. כך ציינו בשם שבט-הלוי (ח"ד לד וח"ג לז), חכמת-שלמה (או"ח שכח), העמק-שאלה (קסז ס"ק יז), בית-יצחק (אה"ע ח"א לט אות ו) וראה ב'נפש הרב' בשם הגר"ח מבריסק והגר"ד סולובצ'יק.

מ"מ לעניננו, בהלם ובחרדה בעקבות פיגוע, קיים חשש, ואפי' רחוק, לפגיעה עצמית או בזולת, בצד החשש לפגיעה נפשית בעקבות האירוע.⁷

ה. רפואה סגולית בשבת

מצינו היתר בשבת הקשור לרפואה 'סגולית'. כך נפסק בשו"ע (או"ח שא,כה): מותר לצאת בקמיע מומחה ולא שנא הוא של כתב או של עיקרים [=צמחים] בין בחולה שיש בו סכנה, בין בחולה שאין בו סכנה. ולא שנכפה הכבר ותולחו לרפואה אלא אפי' לא אחזו החולי אלא שהוא ממשפחת נכפין ותולחו שלא יאחזנו [=רפואה מונעת] שרי.

ההיתר איננו משום רפואה, אלא משום שלאדם זה הקמע נחשב תכשיט (עי' במפרשים).

6. הערת הרב אביגדר נבנצל: אולי החשש הוא שטירוף הדעת יחליש את כושר הגוף להתנגד למחלה. 'רוח איש יכלכל מחלהו' (משלי יח,ד) כתיב.

7. הערת הרב שלמה אבינר לפרק זה: על טירוף דעת ממש מחללים שבת, אך ריעותא דטירוף דעת דלא חזינן, לא חיישינן. תשובתי: הביטוי הרווח הוא "שמא תיטרף דעתו".

באגרות-משה (או"ח ח"ה סי' יח) דן בקשר לרפואה סגולית שהחולה מאמין בה, האם דוחה שבת. וכתב שאין ללמוד מכאן היתר:

כיון שעניין היתר הוצאה בקמיע מומחה אינו מדין דחייה, אין לנו ראייה שדוחה שבת, ולכן לא הוזכר שיכול לכתוב קמיע מומחה לחולה שיש בו סכנה. אך נראה דאם החולי שבשבילו יתנו לו הקמיע הוא באופן שיש לחוש שמצד הצער ימות, מותר גם לכתוב. אבל אם כן, אפשר הוא גם באינו מומחה, אם החולה סובר שזהו רפואה. וצ"ע לדינא.

שמענו, איפוא, שסתם רפואה סגולית, פסיכולוגית, איננה דוחה שבת; אך אם החולה מתעקש שזו רפואתו יש הוה-אמינא להתיר אפי' כתיבה דאורייתא!⁸

והנה מצינו בברכי-יוסף (או"ח סי' שא,ו) בענין רפואה סגולית בשבת:⁹ מעשה באיש אחד שמצא סגולה אחת בספר כ"י מאדם גדול מהראשונים למי ששתה סם המות לכתוב לו, ותיכף מקיא וחוזר לבריאותו. ואירע כמה פעמים... ועשה והצליח. ויהי היום ליל ש"ק אירע שנערה ישראלית שתתה סם המות והתחילו לה דבקי מיתה. ובאו אצל האיש הלז בליל שבת, וקם וכתב הקמיעא לנערה, ותיכף הקיאה ועמדה על בוריה. וביום השבת נודע בעיר כל אשר נעשה, ולעזה עליו המדינה שחילל שבת בשאט. והוא השיב דפיקוח נפש דוחה שבת. והיו מגמגמין בדבר...

לפום ריהטא נראה דלא שפיר עבד דאע"ג דהלכה רווחת דמחללין שבת בשביל חולה שיש בו סכנה... היינו דוקא ברפואה שהוא דרך טבע, אבל בדבר שהוא דרך סגולה לא... והראיה דתנן בשלהי יומא מי שנשכו כלב שוטה אין מאכילין אותו [=ביוהכ"פ] מחצר כבד שלו, ור' מתיא בן חרש מתיר. וכתב הרמב"ם בפ"י המשנה 'ואין הלכה כר' מתיא בן חרש... שזה אינו מועיל אלא בדרך סגולה, וחכמים סוברים שאין עוברים על המצוות אלא ברפואה לבד, ר"ל בדברים המרפאים דרך טבעי עכ"ל.

ומשמע דאע"ג שאין ספק בסגולה זו שכבר הוחזקה שבודאי תועיל, אפי"ה כל שאינו רפואה דרך טבע אסרו חכמים לעבור על דת משום רפואה בדרך סגולה. וא"כ דון מינה לנד"ד, כי אף אם אימתחי שזה הכותב קמיע זו מגנא ומצלל מסמא דמותא, מ"מ כיון שהוא דרך סגולה אין לכותבה בשבת...

אכן ראיתי להרב אדמת קדש ח"א יו"ד סי' ו' שכתב בנדון אי שרי להאכיל תרנגולת נבילה שהיא סגולה לשוטה, והוכיח שם דהרמב"ן והרשב"א פליגי על הרמב"ם, ולא שאני להו בין כשהרפואה היא בדרך סגולה לכשהיא בדרך רפואה בטבע, וכתב דהלכתא כוותייהו והתיר בני"ד.

וכן ראיתי להרב אחיו בספר פרי הארץ ח"ג סי' ג' מי"ד כתיבת יד שגם היא היתר בנד"ז, והעד העיד דרבני שאלוניקי עבוד עובדא להיתר.

וא"כ לכאורה נראה דשרי בנד"ד, כיון דכבר איתמחי גברא בסגולה זו, וכבר מפורסם דכמה נפשות ניצולו מן המיתה בזה... אמנם נראה דאפי' לדעת

8. באותו סי' שם העיר באגרות-משה בקשר לדין בשו"ע (או"ח שו"ז) ש"מותר למדוד בשבת מדידה של מצוה, כגון... למדוד איזור מי שהוא חולה וללחוש עליו כמו שנוהגים הנשים, מותר דהוי מדידה לו של מצוה", וכתב: "מה שמותר למדוד בשביל רפואה דלחשים נראה מפני שאין בזה איסור, כיון שהוא לצורך מצווה דרפואה אין זה עובדא דחול. דלדחות איסורין פשוט שאסור, ובפרט שאינו מומחה".

9. הרב מאונגוואר, רבי מנשה קליין ('הקטן'), העמידני על מקור זה בשיחתי עמו בירושלים בנידון מאמר זה.

הרמב"ם דאוסר לעבור איסור תורה לרפאות בסגולה, מ"מ בנד"ד דעשה מעצמו והצליח במעשיו, דהנערה הקיאה סם המות וחזרה לאיתנה, מודה הרמב"ם דאין בו עון אשר חטא... נראה דלית ביה סרך איסור אפילו מדרבנן, ולמפרע מצוה גדולה עשה, כנ"ל לכאורה.

לעניננו, בקשר לעובדת הסוציאלית, אין מדובר ב'רפואה סגולית'. כל הנאמר לעיל הובא רק לדמיון בעלמא, בקשר להיתר פיקו"נ שאינו תלוי בפעולות רפואיות שיגרתיות.¹⁰

ו. פיקוח נפש בהצלה רוחנית

נפסק בשו"ע (או"ח שו, יד) :

מי ששלחו לו שהוציאו בתו מביתו בשבת להוציאה מכלל ישראל, מצוה לשום לדרך פעמיו להשתדל בהצלתה, אפי' חוץ לשלש פרסאות, ואי לא בעי - בי"ד גוזרים עליו.

המקור הוא ברשב"א, והדיון הוא האם ההיתר נובע רק מן הכלל של "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה", או שמא גם בלא טעם זה הצלה משמד רוחני נחשב פיקוח נפש, ואפי' קטנה שאינה מצווה. והנה הלכה זו עומדת בסתירה לפסק הרמב"א בסי' שכח, ו, ואף היא בשם הרשב"א :

מי שרוצים לאנסו שיעבר עבירה גדולה, אין מחללין עליו השבת כדי להצילו.

הרב שאול ישראלי זצ"ל במאמרו "פיקוח נפש בסכנה רוחנית" (תחומין ב' עמ' 27)¹¹ דן באריכות בנידון ומחדש כי אדרבה, **ההיתר לחלל שבת להצלה גופנית היא דוקא ההצלה הרוחנית שמאחוריה :**

ונראה שהדבר תלוי, אם למסקנת הגמרא ביומא נקטינן כמקור יחידי רק את הדרשא של שמואל "וחי בהם", או שעדיין נקוטה בידינו גם הדרשא של ר' שמעון בן מנסיא מן הכתוב "ושמרו בניי את השבת" - חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה. שהרי אם גם מכאן אנו למדים דיני פיקו"נ, הרי גם בפיקו"נ רוחני יש ללמוד. כי נימוק זה כל כולו הוא מצד ההצלה הרוחנית... מכאן אולי ההכרעה של הרמב"א ; שמהנראה ממנו בסי' שכח ס"י חש לה להא דהרשב"א שאין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך, ובסי' שו קיבל פסק המחבר. כי כשהמדובר על אבדן נפש באופן מוחלט "כשתשאר מומרת כל חייה", אפילו אם ננקוט כהרשב"א שאין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך, כל כה"ג שהמדובר על פיקו"נ ממש במובן רוחני, יש לראות זאת מגדרי פיקו"נ הכללי שאין שום דבר העומד בפני פיקו"נ ומצוה להצילו בכל האמצעים האפשריים.

שמענו, איפוא, על ההיבט הרוחני (אמנם לא מדובר על פגיעה נפשית אלא על שמד וכפירה) כמקור וכסיבה להיתר חילול שבת בתורת פיקוח נפש.

ז. חילול שבת מטעמים מוראליים

בנושא פינוי חללים בשבת כתבו כמה וכמה משיבים בני דורנו להתיר בתנאים מסוימים מסיבות מוראליות. אמנם הדברים נאמרו בקשר לחללי צבא שנפלו במלחמה,

10. הערת הרב שלמה אבינר לפרק זה: הרמב"א התיר (בהל' ע"ז) לחש כדי להרגיע החולה. אדמו"ר אחד התיר לכתוב קמיע בשבת (לא מדין הרגעה אלא לתועלת ממש) והגר"ש קלוגר הרעיש עליו מאד.

11. ר' גם: ה"ר אברהם שרמן, 'הלכות פיקוח נפש בסכנה רוחנית', קובץ תושבע"פ כ"ה, ושם דן גם בדברי הר"ש ישראלי. וכן ה"ר יצחק זילברשטיין, 'שוטה הגדרתו ומעמדו ביחס לפיקוח נפש', עמק הלכה, אסיא עמ' 210.

וכידוע 'הלכות צבא ומלחמה' הן מסכת בפני"ע. מ"מ בנדוננו ברור כי 'כל הארץ חזית', והטעמים המוראליים הללו שייכים גם בישובים החיים בחד יומימי מאויב ומתנכל.

ראש המדברים הוא הרב שלמה גורן, אבי הלכות צבא ומלחמה. בספרו משיב מלחמה (כרך ב שער ט עמ' ריז) הוא דן ב"פינוי חללים בשבת", וז"ל:

על אף ההלכה התלמודית וההסטורית הברורה שאין לחלל שבת בפינוי חללים... כיום השארת החללים שלנו במקום נפילתם עלולה לפגוע קשות בכושר הלחימה של החיילים ובמוראל שלהם. ראייה לכך יש להביא מהמבואר בילק"ש (שמות רכז) על הפסוק "כי קרוב הוא": 'כדי שלא יראו עצמות אחיהם מושלכים בפלשת ויחזרו להם'. משמע שהשארת לוחמים הרוגים בשדות הקרב גורמת להורדת מוראל הלוחמים עד כדי כך שבגלל זה הקב"ה לא הוביל את ישראל דרך ארץ פלישתים...

אנו מתירים (הלוואי שלא נזדקק לכך) לפנות החללים ברכב בשבת במקום הקרוב ביותר לשמירת החללים...

בספר דרכי-חסד לרב אברהם אבידן, בפרק על "פעילות החברה קדישא בשבת ובחג" (פרק י עמ' קכה), הביא בהערה בעמ' קלא כדלהלן:

ושמעתי מהגרש"ז אורבך שליט"א [זצ"ל] שצייד לומר כלל גדול בענין זה, והוא שכל שענין פינוי החללים מעורר בהלה גם בימות החול, וממהרים לפנותם למנוע מורך לב - מותר לפנותם בשבת, שמידת הבהלה מורה על הדחיפות והחשיבות שיש לפינוי.

הרב ד"ר מרדכי הלפרין כתב מאמר על "פינוי חללים בשבת" (תחומין כרך כב עמ' 104) וההיבט המוראלי משמש יתד להיתר, עיי"ש¹². אכן, ההיתר לחלל שבת דאורייתא לפינוי חללים איננו מבוסס רק על טעמים מוראליים ופסיכולוגיים, אלא גם על הגדרת המלחמה כהיתר מקיף יותר מהלכות פיקוח נפש של היחיד ועוד.¹³

ח. ההיבט הציבורי - "חולה לפנינו"

אכן, בכל הדוגמאות דלעיל, בעניני "שמא תטרף דעתו של חולה" ופיקוח נפש מטעמים רוחניים ופסיכולוגיים, מדובר כאשר "החולה לפנינו". קיים אדם המוכר לנו שהוא המוגדר כחולה או כמסוכן, פיסית או רוחנית, ולמענו מחללים שבת. ברם בתפקידה הנדון של העו"ס, גם אם ידוע שהתרחש פיגוע עם נפגעים, וגם אם ידוע שקיימת "משפחה פגועה לפנינו", עדיין לא תמיד (ואולי בדר"כ) בשעת נסיעת העו"ס לא מוכר 'חולה' ספציפי הזקוק לטיפול. הנושא קשור יותר למכלול ולהיבט הציבורי והקהילתי.

אכן, כבר עסקו בכך בתשובות שונות בדורנו, בעניני רפואה והצלה נוספים. הכל מציינים את האבחנה בין דברי הנודע-ביהודה לחזון-איש שעסקו בשאלת היתר ניתוחי מתים, וכדלהלן:

12. בהערה 22 שם הביא בשם הרב אביגדר נבנצל שציין את השפעת מראה החלל על הלוחמים מפסוק מפורש (שמ"ב ב, כג): "ויהי כל הבא אל המקום אשר נפל שם עשהאל וימת - ויעמודו". בהערותיו למאמרי זה הפנה הר"א נבנצל לפסוקים נוספים: "ועמשא מתגלל בדם בתוך המסלה. וירא האיש כי עמד כל העם ויסב את עמשא מן המסלה השדה וישלך עליו בגד, כאשר ראה כל הבא עליו ועמד. כאשר הגה מן המסלה עבר כל איש אחרי יואב לרדף אחרי שבע בן בכרי" (שמ"ב כ, יב-יג).

13. הערת הרב שלמה אבינר לפרק זה: כמו שכתבת, חיילים שאני, שאין לפגוע במוראל שלהם בהיותם לוחמים.

בגדון דידן אין כאן שום חולה הצריך לזה, רק שרוצים ללמוד חכמה זו אולי יזדמן חולה שיהיה צריך לזה ודאי דלא דחינן משום חששא קלה זו שום איסור תורה או אפילו איסור דרבנן. שאם אתה קורא לחששא זו ספק נפשות א"כ יהיה כל מלאכת הרפואות שחיקת ובישול סמנים והכנת כלי איזמל להקזה מותר בשבת, שמא יזדמן היום או בלילה חולה שיהיה צורך לזה ולחלק בין חששא לזמן קרוב לחששא לזמן רחוק קשה לחלק. וחלילה להתיר דבר זה. (נודע-ביהודה תנינא, יו"ד רי)

לדעתו רק אם יש ממש 'חולה לפנינו' ויש ספק פיקו"נ - הותרה הנתיחה. החזו"א מפרש כי לא האדם הפרסונאלי הוא שמגדיר 'חולה לפנינו' אלא "אם מצוי הדבר", ואז לפנינו "חולי מהלכת". וכה דבריו (אהלות כב, לב):

אין החילוק בין איתא קמן לליתא קמן, אלא אם מצוי הדבר בזמן שמתריעין עלה (אף שאין בשעה זו חולה קמן) משום חולי מהלכת, הו"ל כאויבים שצרו בעיר הסמוכה לספר, כדאמר בעירובין מה ובתענית כא.

ומיהו בשעת שלום לא חשבינן פיקו"נ, אע"ג דשכיח בזמן מן הזמנים שיצטרכו לזה, כמו שאין עושין כלי זיין בשבת בשעת שלום, דא"כ בטלות כל המצוות. אלא לא מיקרי ספק פיקו"נ בדברין עתידין שבהווה אין להם כל זכר.

עצם דימוי החזו"א את חשש הסכנה ב'חולי מהלכת' לסוגיית 'נכרים שצרו' מלמד כי מדובר על חשש עתידני מתוך התגלגלות דברים, כאשר הרקע הציבורי הוא המצע להיתר. בנד"ד דומה כי פשוט שבישוב מרחף חשש סביר של הזדקקות לעו"ס למטרות שהוצגו בראש המאמר, גם אם לא ניתן להצביע מראש על פלוני הנתון בסכנה.

במאמרנו בתחומין ב' (הרב אורי דסברג והרב ישראל רוזן, "השבת במשטרה", עמ' 66 ואילך) פרשנו בהרחבה (שם פרק ב, עמ' 70) את יריעת המושג 'פיקוח נפש ציבורי', והראינו פנים כי הגדרת פיקו"נ מתרחבת ככל שהבעיה נושאת אופי קהילתי, ציבורי, ממלכתי או לאומי. הדברים נשנו ביתר פירוט במאמרי ב'קובץ תושבע"פ' כד, עמ' ע.

'מרא דשמעתתא' בסוגיות פסיקה ממלכתית ולאומית הוא הרב שאול ישראלי זצ"ל. במאמרו המקיף על המשטרה בשבת (עמוד הימיני, "הבטחון הפנימי בשבת - פעולות המשטרה", עמ' רה) הוא מניף ידו וקובע כי בשאלות בעלות אופי ציבורי יש לקחת בחשבון לא רק את המקרה שלפנינו, אלא כל כל המכלול המערכתי, ולהתחשב בכל המקרים העתידיים הדומים שהם כאילו 'לפנינו'. אם נחמיר במקרה שלפנינו נצטרך להחמיר גם במקרים אחרים, ולא נמלט מפגיעה בפיקוח נפש. הוא מכנה זאת בשם "מכשירי פיקוח-נפש". להלן קטע אופייני מדבריו (עמ' ריג):

כלל הדברים שאין לנו לדון את המקרה מבחינתנו הבודדת אלא מבחינת כל המקרים הדומים לו שגם להם אנו קובעים את דרך ההתנהגות ע"י הקביעות כלפי מקרה זה (ההדגשה במקור). וע"י בחינה זו אין חשוב כלל אם מקרה בודד זה הוא מצוי או לא, אלא אם ע"י המעשים שלי בכל המקרים הללו הדומים זה לזה והיכולים להתרחש אם היום ואם מחר יהא בהם פעם (ההדגשה במקור) משום הצלה, וכן אם ע"י הימנעות שלי מפעולה במקרה זה וממילא גם במקרים הדומים לו, יהא משום איבוד נפשות ברור באיזה מקרה מן המקרים. ואם הדבר כן, הרי זה בכלל פיקו"נ שהוא מותר ומחוייב לעשות את כל המלאכות כולן עכשיו, לא מצד חשש למקרה זה ולשבת זו שלפנינו, אלא מגדר מכשיר לפיקו"נ שיבוא פעם מן הפעמים, אם היום ואם לאחר זמן.

אם נקבל את ההנחה כי גם נשוא דיונונו שייך להלכות ציבור, אזי העקרון שהועלה ע"י הרב ישראל זצ"ל משמש יתד¹⁴ חשובה להיתרא, בהתחשב במכלול תפקידי העו"ס באירועים כאלו, ולאו דוקא במקרה שלפנינו.

ט. שאלה באורים ותומים בשבת

עלה בדעתי כי במידה מסוימת ניתן לשייך את הענין המוראלי בשבת גם לשאלת אורים ותומים. האחרונים הוכיחו דשואלין באורים ותומים גם בשבת מעירובין (מה, א) בקטע המקושר לסוגיית "נכרים שצרו על עסקי תבן וקש" דמחללין שבת, ושם אמרו: מאי דכתיב (ש"א כג) 'ויגידו לדוד לאמר הנה פלשתים נלחמים בקעילה והמה שושים את הגרנות'. תנא: קעילה עיר הסמוכה לספר היתה, והם לא באו אלא על עסקי תבן וקש, דכתיב 'והמה שושים את הגרנות'. וכתב 'וישאל דוד בה' לאמר האלך והכיתי בפלשתים האלה ויאמר ה' אל דוד לך והכית בפלשתים והושעת את קעילה'. מאי קמבעיא ליה? אילימא אי שרי אי אסור - הרי בית דינו של שמואל הרמתי קיים! אלא: **אי מצלח אי לא מצלח**. דיקא נמי, דכתיב 'לך והכית בפלשתים והושעת את קעילה', שמע מינה.

משמע מכאן דשאלת או"ת היתה בשבת (ועי"ש בתוס'), וברור שיש בעיה הלכתית בשאלה זו בשבת, דאל"ה מאי ראיא היא להיתר יציאה בכלי זין לחלל את השבת, ומאי קמ"ל¹⁵ בתשובת הר-צבי לגרצ"פ (או"ח ח"א קונטרס ט"ל הרים כותב סי' ד), דן:

בצירוף אותיות לתיבות אם יש בזה משום כותב? יעוין במעשה רוקח עה"ת פרי' מטות בשם נחלת בנימין מצוה קיא דבשבת היה אסור לשאול באורים ותומים כיון דאותיות מצטרפות, כמבואר ביומא עג, והוי ככותב בשבת. אולם בעירובין מבואר ששאל דוד במלחמת פלשתים בשבת, ולכאורה יש ראיא לאידך גיסא דלצרף אותיות אין בזה משום כותב. **וראיית במהרש"ם שכתב דמעירובין הנ"ל אין ראיא דהא מותר לחלל שבת בעיר הסמוכה וכ"ש דמותר לישאל באו"ת**.

משמע מדבריו שיש בשאלת או"ת חילול שבת שהותר כדרך שהותרה יציאה בכלי זין להלחם בנכרים. לפי דרכנו למדנו כי חילול שבת לצרכים 'מוראליים' - אמנם בדרך נבואית אך עדין בתחום הרוח, הנפש והאמונה - מותרת בשבת.

והנה ב"נכרים שצרו" מותר לחלל שבת גם בדאורייתא, ובא זה ולימד על זה דה"ה לענין ההיתר הרוחני-נבואי-מוראלי כאו"ת שיותר אף בדאורייתא (אם כי לא ידעתי איזה איסור דאורייתא יש בשאלה זו, וכמדומה שגם בתש' הר-צבי לא סבר שיש בצירוף אותיות כותב דאורייתא, ודוק).

אכן, יש לסייג ולומר כי היתר שאלת או"ת נאמר במלחמה, והוא קשור להל' ציבור, ולא במוראל היחיד.

י. מסקנות

I. ישוב דעתו של חולה ושלא תיטרף דעתו עליו נחשבים סיבות להתיר חילול שבת.

14. הערת הרב שלמה אבינר: זה טיעון נכון לענ"ד, אך כתבת שהוא רק יתד, כלומר סניף, ואולי זה יותר מסניף.

15. ברש"י כתב: "הרי שמואל ובית דינו קיים - ומידי דאיסור והיתר לא משייל באו"ת". וציין במהרי"ץ חיות למס' תמורה (טז, א) "א"ל לפנחס: שאל: א"ל: שם לא בשמים היא". וציין עוד לרש"י (שבת קח, א) "מאי אם יבוא אליהו יאמר: היתר ואיסור אין תלוי בו דלא בשמים היא". משמע שהבין שכל הדיון בגמ' איננו באיסור שבת, אלא האם מותר לשאול באו"ת בעניני הלכה. ולענ"ד קצ"ע הביטוי "הרי בי"ד של שמואל הרמתי קיים", ומשמע שאם לא היה קיים היה יכול להישאל, והרי ענין "לא בשמים היא" איננו דוקא כאשר יש בי"ד לפנינו?

- II. גם אם הנזק לא ביקש - מותר לפעול בתחומים אלו, באיסורי דרבנן.
- III. אם הנזק ביקש סיוע פסיכולוגי או סעד סוציאלי, או מומחים סבורים שיש סיבות אמיתיות לטירוף דעתו - מותר לחלל שבת גם בדאורייתא.
- IV. בודאי הדברים אמורים כאשר מדובר בסיוע מסוג זה לקהילה ולציבור, גם אם מדובר באחד מתוך הציבור, שהרי הוא איננו מזוהה.
- V. בעניני ציבור ומלחמה יש מעמד חשוב להיבטים המוראליים לענין חילול שבת.
- VI. **מסקנות מעשיות, לדעתי;**
1. מותר לעו"ס, למנהיג ציבור רשמי (ראש מועצה, סגנו, רבש"צ, ראש צח"י) להתקשר טלפונית לקבל מידע על האירוע, שכן הפעולה היא רק דרבנן.
 2. אם היתה פניה מוסמכת 'מן הזירה' להגיע - מותר גם באיסורי דאורייתא.
 3. גם פניה מהוססת מתירה נסיעה (מדיני ספק).
 4. גם כשאין פניה מפורשת, אם הערכת המצב של בעל התפקיד היא שנוכחותו חשובה ל'ישוב הדעת' ולמניעת 'טירוף הדעת' - יכול לנסוע ברכב. אין צורך באיסוף נתונים מפורט, אלא אם ידיעות ראשוניות נשמעות כחמורות, ניתן לנסוע מתוך ספק.
 5. לדעתי מוצע כי יסע אדם אחד מכל סוג בעלי התפקידים (עו"ס, 'מנהיג') והוא יחליט במקום האם להזעיק נוספים (באמצעות הטלפון).¹⁶
 6. אם יש נהג נכרי, מותר במקרה (דרבנן), ויש להקל גם מעבר ל"ב מיל (12 ק"מ).¹⁷
 7. כל הנוסע על פי היתר הלכתי איננו מחלל שבת, אלא אדרבה, הריהו בכלל מזכה את הרבים, ואשרי חלקו בנסיבות קשות אלו.
 8. ביחס לנסיעה חזרה ממקום ה'הצלה', ראו שאלה ותשובה מאת הרב מנשה קליין (הקטן) במאמר נפרד.

* * *

יא. הערות הרב דב ליאור

גם לענ"ד נראה כמו שכתבת, שבעיה נפשית ופסיכולוגית ג"כ נחשבת כפיקו"נ לענין דחיית שבת.

מה שכתבת שבנושא שיש לו השלכה ציבורית הדבר הוא יותר מקיף, ויש בו יותר סברה לומר שפיקו"נ דוחה שבת, יעוין בר"ן שבת (דף יט בדפי הריף) שניזקא דרבים, כלומר שמי שהוא מהציבור עלול להינזק זה נחשב כפיקו"נ, יעו"ש, חזינן שהר"ן אמר כן בדעת הבה"ג.

לנקודה 5 במסקנות - נראה לענ"ד שראש מועצה או העו"ס האזורי יעמדו בקשר טלפוני עם מי שהוא מצח"י ב'ישוב, ובהתיעצות יוחלט אם יש צורך בנסיעתו.

לנקודה 7 במסקנות - בנוגע לחזרה קשה להתיר באיסור דאורייתא. היתירו סופן משום תחילתם לדעת המג"א זה רק באיסור דרבנן. יעוין מנחת שלמה סי' ז-ח, שהוא

16. הרב אבינר הסכים למסקנותי, במכתבו אלי. לסעיף זה הוסיף הסתייגות: רק אם יש צוות במקום שיכול להחליט.

17. הערת הרב אביגדר נבנצל: אדמו"ר זללה"ה [הגרש"ז אוירבך זצ"ל] והרב גוטסמן זצ"ל הסכימו (דלא כמשנ"ב) דלהרמב"ם אין תחומין דאורייתא אלא ברה"ר דאורייתא, ודאין בזה משום כקולי דמר וכקולי דמר, אם לענין זה ננקוט כהרמ"א דאין רה"ר דאורייתא אלא בדאיכא ס' רבוא. עוד כתב: לדינא אני מסכים עם מסקנותיו של כתרה"ה, אלא במקום שמדובר במלאכות דאורייתא צריך לשקול עד כמה נוכחות העו"ס בשבת חיונית.

חולק בזה על האגרו"מ. ולכן יש מקום להקל בנסיעה עם נהג נכרי או ברכב בטחון או אמבולנס שנוסע בלאו הכי בהיתר, אבל לא שהיהודי בעל התפקיד יחזור ברכבו הוא. שאר המסקנות נראות נכונות כפי שכתבת.

יב. תשובת הרב נחום אליעזר רבינוביץ

ענותך תרבני לעיין במאמריך הערוך בטוטו"ד בענין נסיעה בשבת לעובדים סוציאליים בעת פיגוע ר"ל. אמנם פטור בלא כלום אי אפשר, וכדי לעשות רצונך אעיר פה מדברי הראשונים כמלאכים אי אלה הערות בשולי הדברים.

אתה מביא דיון בשם אג"מ האם יש מקום להתיר טיפול פסיכולוגי הקשור בחילול שבת דאורייתא. ברם את ספיקו של אג"מ כבר הכריע בשו"ת הרשב"א (ח"ד סי' רמה): שכותבין כל קמיע אפילו בשבת לחולה שיש בו סכנה או לילדת היכא דאינהו תבעי, ליתובי דעתייהו, אע"ג שאין אנו יודעים אם הוא מומחה אם לאו. אבל אם אינם תובעים, אלא שאמר חכם אחד, "יש לי קמיע אי שמועיל לאותו חולי" אפשר שאין כותבין אותו בשבת מספק, אא"כ יודע דאימחי קמיע או אמחי גברא שרוצה לכתוב בקמיע.

מעתה בנידון דידן, שידוע שפועלת העובד הסוציאלי מועילה בהרבה מקרים, לא יהא גרוע מקמיע שאף הוא "ליתובי דעתייהו" בלבד. והרי זה כאיתמחי גברא ואיתמחי קמיע, ומותר לעשות מלאכה לשם כך אפילו לא ביקשו הנפגעים. ואצ"ל כאשר הנפגעים הם ילדים שאינם יודעים מה לבקש.

ראה גם תשב"ץ (ח"א סי' נד) שכתב:

שאפילו מפני ישוב דעתו של חולה, ואפילו אינו צריך לרפואתו אלא יישוב דעתו מדליקין את הנר, אע"פ שהוא סומא ואינו נהנה מן האור. והוא הדין לשאר מלאכות שהחולה מתיישב דעתו בהן שעושין אותן בשבת.

וכבר כתב הרמב"ם (עבודה זרה יא,א): "מי שנשכו עקרב או נחש מותר ללחוש על מקום הנשיכה, ואפילו בשבת, כדי ליישב דעתו ולחזק לבו אע"פ שאין הדבר מועיל כלום. הואיל ומסוכן הוא, התירו לו כדי שלא תיטרף דעתו עליו." וכן פסק מרן בשו"ע. אמנם לחישה בלבד בלא מעשה כלשהו אין בה אלא מכת מרדות, אולם אילו עשה מעשה הרי יש בזה איסור חמור של עבודה זרה, ובעבודה זרה אין מתרפאין אפילו בסכנת נפשות (הלכות יסודי התורה ה,ו). ברור הוא שגם בלי מעשה יש בלחישה על המכה משום אביזרייהו דע"ז, ואעפ"כ התירו שלא תיטרף דעתו עליו. עוד זאת, מכאן מוכח שתתכן תועלת פסיכולוגית גם מדבר שאינו אלא שקר וכזב ואינו מועיל כלום למכה, ואף התועלת הפסיכולוגית אינה ברורה, ובכל זאת התירו. מעתה קל וחומר הוא לנידון שלנו שמדובר באיסור שבת בלבד שהוא נדחה מפני פיקוח נפש, וגם התועלת הפסיכולוגית ידועה ובדוקה.

ברם כל זה אמור בטיפול של עובדים סוציאליים, וכן רבנים שיש להם כישורים במקצוע זה. אולם אשר למנהיגי הציבור, כגון ראש המועצה וכיו"ב, ודאי שאין היתר פשוט כל כך. להתקשר בטלפון כדי לברר מה צריך לעשות עבור הנפגעים ואיך ניתן לעזור - זה ודאי מותר ואף חייב לעשותו כל מי שיש לו תפקיד ציבורי, שהרי אין חילול שבת בכך והשיחה בטלפון בסתם אינה אלא עובדין דחול. אבל אחרי שבירר ושלח את בעלי המקצוע, הרופאים והעובדים הסוציאליים, וגם קרובי משפחה אם צריך, אין עוד צורך באיש הציבור. אמנם יתכן במקרים מסויימים שאף בעל התפקיד הציבורי גם הוא יכול לתרום בנוכחותו להרגיע את הנפגעים, אבל גם יתכן שלא. הכל תלוי בכך אם

האנשים מכירים אותו והאם יש להם בו אמון, ועוד שיקולים כאלה. צריך בכך שיקול דעת הלכתי להכריע בכל מקרה לגופו אם יש תועלת בכך שהוא יגיע לשם אם לאו. ויה"ר שיתקיים בנו מהרה מקרא כתוב: כל כלי יוצר עליך לא יצלח וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיעי, זאת נחלת עבדי ה'.

נספח: תקשורת חירום בשבת

לבקשת רבני גוש עציון/המועצה הדתית בדקתי את נהלי התקשורת הנהוגה בקרב צוותי החירום הפועלים מטעם המועצה באירועי חירום. המטרה: לגבש סדר עדיפות הלכתית. הציוד דלהלן מצוי אצל עובדי המועצה, רבש"צים בישובים, צוותי הצלה וחילוץ, נהגים, חובשים, עובדות סוציאליות, מזכירי ישובים ועוד.

1. ציוד תקשורת

בחינה כללית		בחינה הלכתית		הציוד
יתרונות	חסרונות	יתרונות	חסרונות	
		לא נייד חיוג ספרות רבות אין הודעות כתובות	דיבור דו-כיווני יש מכשירים ללא צג לחצנים לא מוארים	טלפון ביתי קוי
		אין הודעה קבוצתית עלות יקרה	דיבור דו-כיווני	'מירס' כטלפון נייד
		נייד זכרון למנויים יש הודעות קבוצתית יש הודעות כתובות עלות אפס	לחצנים וצג מוארים כתיבת צג לחצן 'עבור' בכל משפט	'מירס' כמכשיר קשר
		יש הודעה קבוצתית	לחצני דפדוף וקריאה לחצן להפסקת צלצול	ביפר
		כל הרשת שומעת אין הודעות כתובות	בדרי"כ ללא צג אין לחצני חיוג	מוטורלה

ייזום הודעות כתובות - למירס: רק במוקד, באמצעות תוכנה ומודם ניתן לשלוח הודעה אישית או קבוצתית. **לביפר:** ע"י שיחה טלפונית ומתן סיסמה. בפועל הוצאת הודעות נעשית רק ע"י המוקד, צה"ל, משטרה, או קב"ט המועצה וסגנו.

הנקודה המרכזית העומדת לבירור: דרכי השימוש במכשיר ה'מירס', שהוא המכשיר הנפוץ לצרכים הנדונים.

הנחת יסוד הלכתית: גם במצב חירום ראוי לצמצם בשבת את מספר הפעולות החשמליות והאלקטרוניות, ובלבד שלא תיפגע רמת התיפקוד.

2. המלצות

1. לאתר אנשים (לקרוא להם מבתיים) עדיף לנסות תחילה מטלפון קוי לטלפון הקוי הביתי (יתרונות: אין צג ו/או לחצנים מוארים; השיחה דו-כיוונית ללא לחצן 'עבור').
2. אם הזמן דחוק, או קיים חשש סביר שהנמען איננו בביתו, ניתן לקרוא גם מטלפון קוי לטלפון הנייד. עדיפות שניה: לטלפון הנייד של הנמען.
3. לא נראה לי הבדל משמעותי אם החיוג ייעשה ע"י הקשת כל הספרות (בדרי"כ 9 ספרות) או שליפתן מ'זכרון' (אולי יש פחות פעולות, אך יש יותר 'כתיבה' על הצג).
4. **ההמלצה המרכזית: לניהול שיחה אישית בקשר לאירוע עדיף להשתמש מנייד לנייד ולא מירס למירס.** בשל הצורך בהפעלת לחצן 'עבור' (PTT) בתום כל משפט (ההרגל הנפוץ, היומיומי, להעדיף את שיטת 'מירס למירס' הוא בעיקר כלכלי).
5. מאותה סיבה (הצורך בהפעלת לחצן 'עבור' בתום כל שיחה) עדיף טלפון נייד על פני 'מוטורולה'. מאידך, מכשיר 'מוטורולה' עדיף על פני מירס למירס, אם אין בעיות מיסוך והשיחה איננה 'סודית' (ב'מוטורולה' אין צג ואין לחצנים מוארים).
6. הודעה קבוצתית במירס עדיפה על פני עריכת מספר שיחות טלפוניות אישיות.
7. ככלל ראוי לצמצם בהודעות כתובות, בביפרים או במירס.
8. אין למחוק הודעות כתובות.
9. מותר לטלטל בשבת את כל המכשירים הנ"ל ללא כל הגבלה. מסיבות של 'אווירה' ראוי להסתירם בתנאי שלא יפגע התיפקוד ולא תיפגם יכולת ההאזנה.
10. יש לדאוג להטענה מלאה בערב שבת. אם הסוללות אינן מספיקות, ראוי להכניס ולהוציא מהמטען רק בזמני 'הפסקת חשמל' באמצעות שעון שבת (או מנגנון 'גרמא' של 'צומת').

3. סיכום ההנחיות בקשר למכשיר ה'מירס'

1. מותר לטלטלו ללא כל הגבלה. ראוי להסתירו אם התיפקוד לא נפגע.
2. עדיף להשתמש בו כטלפון נייד ולא כמכשיר קשר אישי.
3. יש לדאוג להטענה מלאה לפני שבת.

4. סיכום כללי לעדיפות בין המכשירים

1. טלפון קוי (עדיף ללא צג).
2. מכשיר 'מירס' בתצורת טלפון נייד רגיל.
3. מכשיר קשר 'מוטורולה'.
4. מכשיר 'מירס' בתצורת 'מירס למירס'.